

Magdalena Rzepka

Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki  
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie  
ORCID 0000-0002-3285-1147

---

# Modelarstwo lotnicze w szkolnictwie powszechnym i średnim ogólnokształcącym II Rzeczypospolitej

## **Aviation Modeling in Primary and Secondary General Education in the Second Polish Republic**

The aim of this article is to present the characteristics of aviation modeling as an element of education in primary and secondary schools in the Second Polish Republic. To achieve this goal, an analysis of source texts from the Second Polish Republic was conducted. The introduction of aviation modeling into primary and secondary schools was the result of various factors, including the increased interest in manual work among educators and the dynamic development of aviation and aviation technology during the interwar period. From the mid-1930s, it became a mandatory part of the manual labor curriculum and was also a form of extracurricular activity. Aviation modeling provided an opportunity for students to develop a range of positive character traits and skills, as well as to expand their theoretical knowledge. It was also a means of achieving the goals of civic education. Teachers played a crucial role in conducting modeling activities during manual labor classes and beyond. Their success in achieving these goals depended on their knowledge, technical and pedagogical skills, and interest in aviation. They were prepared for their tasks through regular courses organized by the Air Defense and Anti-Gas League and the State Institute of Manual Work.

**Keywords:** history of education, pedagogy of Second Polish Republic, aviation modeling, manual works, aviation education

**Słowa kluczowe:** historia oświaty, pedagogika II Rzeczypospolitej, modelarstwo lotnicze, roboty ręczne, wychowanie lotnicze

Kiedy w ostatniej dekadzie XIX w. ziemianin Adam Ostoja-Ostaszewski (1860–1934), nazywany „Leonardem ze Wzdowa” jako pierwszy na ziemiach polskich konstruował modele latające, zapewne nikt nie mógł przewidywać, że zaledwie kilka dekad później modelarstwo lotnicze stanie się stałym elementem

programów szkolnych odrodzonej Rzeczypospolitej<sup>1</sup>. Co ciekawe, o ile w literaturze przedmiotu istnieją opracowania dotyczące dziejów modelarstwa lotniczego jako dyscypliny lotnictwa sportowego i elementu rozwoju konstrukcji lotniczych – szczególnie wkład w ten obszar historii lotnictwa wniósł Paweł Elsztajn, autor dwóch prac: *Zarys dziejów modelarstwa lotniczego* (1970) i *Modelarstwo lotnicze w Polsce: od zarania do 1944 roku* (1986) – o tyle brakuje publikacji o charakterze historyczno-pedagogicznym. W szczególności takich, które omawiałyby znaczenie modelarstwa lotniczego jako elementu systemu oświaty w II Rzeczypospolitej. W tym artykule podejmuję próbę zapełnienia tej luki i przedstawienia modelarstwa lotniczego jako elementu historii oświaty. O ile bowiem wprowadzenie modelarstwa lotniczego jako elementu kształcenia technicznego i zawodowego nie jest jeszcze szczególnie zaskakujące, o tyle uczynienie z niego obowiązkowego zagadnienia w szkolnictwie powszechnym i ogólnokształcącym – a to także w II Rzeczypospolitej zrobiono – stanowi kwestię znacznie bardziej intrygującą. Celem artykułu jest więc scharakteryzowanie modelarstwa lotniczego właśnie z tego punktu widzenia jako elementu kształcenia uczniów w szkołach powszechnych i średnich ogólnokształcących II RP. Aby osiągnąć założony cel, została przeprowadzona analiza tekstów źródłowych pochodzących z epoki: aktów normatywnych, czasopism pedagogicznych i lotniczych oraz wydawnictw zwartych dotyczących poruszanych w artykule zagadnień.

Odbudowa polskiego systemu oświatowego po okresie zaborów i podniesienie poziomu jego funkcjonowania w II RP obejmowały stopniowo wszystkie typy szkół. W grudniu 1918 r. ogłoszony został pierwszy program oświatowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zwany programem oświatowym Ksawerego Praussa. Jednym z postulatów tego programu (obok m.in. siedmioletniego obowiązku szkolnego, bezpłatnej szkoły powszechnej, jednolitości szkolnictwa) było wprowadzenie do szkół zasad „nowego wychowania”, w szczególności metod szkoły pracy, a co za tym idzie przezwyciężenie formalizmu i werbalizmu w procesie nauczania. Wyrazem zwiększenia praktyczności tego procesu tak w szkole powszechnej, jak i średniej było wprowadzenie do programów szkolnych jako przedmiotu obowiązkowego tzw. robót ręcznych, które miały być przeciwwagą dla programów klasyczno-literackich<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> P. Elsztajn, *Modelarstwo lotnicze w Polsce: od zarania do 1944 roku*, Warszawa 1986, s. 15; J.R. Konieczny, *Zaranie lotnictwa polskiego*, Warszawa 1961, s. 112–130; S. Januszewski, *Rodowód polskich skrzydeł*, Warszawa 1981, s. 187–193.

<sup>2</sup> *Program Oświatowy MWRiOP*, „Głos Nauczycielski” 1919, nr 5, s. 197–199; W. Przanowski, *Argumenty przemawiające za poważnym postawieniem nauczania robót ręcznych w nowych programach szkolnych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1932, nr 1, s. 6; S.I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918–1945*, Sandomierz 2006, s. 73–74; L. Szymański, *Władysław Przanowski i popularyzacja robót ręcznych w szkole*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1978, nr 2, s. 139.

Szczególne zasługi w tym zakresie miał Władysław Przanowski (1880–1937). Był on popularyzatorem polskiej odmiany słoju (z języka szwedzkiego: slöjd – biegłość, sprawność ręki, zręczność w palcach), tj. skandynawskiej koncepcji prac ręcznych, która pod koniec XIX w. dotarła na teren ziem polskich, do Galicji i Królestwa Polskiego. Koncepcja ta narodziła się w Finlandii i Szwecji. W połowie XIX w. fiński pedagog i reformator oświaty Uno Cygnaeus (1810–1888), czerpiąc z pedagogiki Friedricha Fröbela, opracował program nauczania robót ręcznych w tekturze, drewnie, wiklinie i metalu, który w 1866 r. został po raz pierwszy wprowadzony do fińskich szkół męskich. System ten został także spopularyzowany na gruncie szwedzkim przez pedagoga Otto Salomona (1849–1907), który przekształcił naukę słoju w metodycznie opracowany system<sup>3</sup>.

Na ziemiach polskich skandynawska koncepcja prac ręcznych zaistniała najpierw na terenie Małopolski. W 1885 r. do szkoły wydziałowej w Sokalu wprowadzony został zmodyfikowany system szwedzki. Od 1915 r. kolebką rozwoju robót ręcznych w szkolnictwie stała się Warszawa, gdzie Przanowski dostosował do warunków i potrzeb polskich wzorce skandynawskie. Po odzyskaniu niepodległości został on członkiem Wydziału Programowego MWRiOP, a także naczelnikiem działu programowego dla szkół powszechnych, dlatego też miał wpływ na sposób prowadzenia zajęć praktycznych w szkołach<sup>4</sup>. Włączenie robót ręcznych do obowiązkowego programu nauki szkolnej miało pokonać bezwładność społeczeństwa, jego uprzedzenia i błędne opinie dotyczące pracy fizycznej, „uzdrowić” strukturę społeczną, a co za tym idzie ujednoczyć i zaktywizować społeczeństwo. Artysta grafik i malarz Wacław Radwan (1887–1962) podkreślał wpływ tego posunięcia na środowisko inteligencji, które „dalekie jest na ogół psychicznie od dziedziny wielkiego wysiłku fizycznego, zmierzającego do opanowania sił przyrody, [...] żyje duchowo poza światem techniki, [...] ma w stosunku do życia postawę raczej literacką, [...] niezmiernie powszechne w tym środowisku jest poczucie, że pomysł, słowo załatwia sprawę, wykonanie zaś, czyn – to rzecz drugorzędna”<sup>5</sup>.

Szereg prowadzonych w II RP prac reformatorskich i projektów zmian szkolnictwa powszechnego i średniego ogólnokształcącego skutkował licznymi

---

<sup>3</sup> P. Gołdyn, *Działalność Państwowego Instytutu Robót Ręcznych w Warszawie w świetle protokołów rad pedagogicznych*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 2, s. 126–127; *Okólnik nr 7769/I. Do inspektorów Szkolnych Okręgowych i Dyrektorów seminariów nauczycielskich państwowych i prywatnych w sprawie kursów słoju*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” [Dz.U. MWRiOP] 1920, nr 11, poz. 79, s. 146.

<sup>4</sup> L. Szymański, *Władysław Przanowski i popularyzacja*, s. 139; W. Ambroziewicz, *Władysław Przanowski i jego dzieło*, Warszawa 1964, s. 24–39.

<sup>5</sup> W. Radwan, *Znaczenie pracy fizycznej w wychowaniu nowych pokoleń*, „Praca Ręczna w Szkole” 1927, nr 1, s. 16.

zmianami w jego organizacji<sup>6</sup>. W najogólniejszym ujęciu początkowo funkcjonowała siedmioletnia szkoła powszechna i ośmioklasowe gimnazjum (trzyletnie niższe i sześciolletnie wyższe). Po reformie jędrzejewiczowskiej z 1932 r.<sup>7</sup> siedmioletnia, obowiązkowa szkoła powszechna została podzielona na trzy stopnie organizacyjne, w których realizowany miał być kolejno: program elementarny, wyższy albo pełny. Szkoła średnia ogólnokształcąca obejmowała zaś dwa etapy: czteroletnie gimnazjum kończące się tzw. małą maturą oraz dwuletnie liceum. System ten miał przygotowywać w sposób praktyczny do przyszłych ról zawodowych i społecznych, a ponadto szkoła średnia miała rozwijać zainteresowania naukowe uczniów bardziej uzdolnionych i wytrwałych. Zasadniczą osią programową szkoły ogólnokształcącej wszystkich szczebli była „Polska i jej kultura”, która kładła nacisk na cele pragmatyczne, patriotyczne, związane z potrzebami państwa, zgodnie z ideologią wychowawczą znajdującego się wówczas u władzy obozu sanacyjnego<sup>8</sup>.

Zmianom podlegało także kształcenie nauczycieli, a w tym intensyfikowały się także prace w obszarze przygotowania nauczycieli do prowadzenia lekcji robót ręcznych. W 1919 r. upaństwowione zostały warszawskie kursy robót ręcznych (przemianowane na Państwowe Roczne Kursy Robót Ręcznych), prowadzone jeszcze przed odzyskaniem niepodległości przez Przanowskiego. W 1923 r. zostały przekształcone w dwuletni Państwowy Instytut Robót Ręcznych (PIRR). Równocześnie zaczęto prowadzić kursy dla nauczycieli robót ręcznych w innych miastach, m.in. w Krakowie, Lwowie, Łodzi, Lesznie, Nowym Sączu, Lublinie, Sosnowcu. Z ramienia MWRiOP Rada Pedagogiczna Instytutu zajmowała się także organizowaniem nauczania robót ręcznych w szkołach ogólnokształcących<sup>9</sup>.

<sup>6</sup> D. Krześniak-Firlej, W. Firlej, S. Majewski, *Organizacja szkolnictwa w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Kielce 2014, s. 15–21; S. Michalski, *Koncepcje systemu edukacji w II Rzeczypospolitej. Studium z pedagogiki porównawczej*, Warszawa 1988, s. 130–170.

<sup>7</sup> *Ustawa z 11 III 1932 r. o ustroju szkolnictwa*, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej” [Dz.U. RP] 1932, nr 38, poz. 389.

<sup>8</sup> J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej: geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001, s. 92–95, 200–220; A. Winiarz, *Edukacja obywatelska uczniów w II Rzeczypospolitej w świetle szkolnych programów nauczania. Uwagi wstępne*, [w:] *Niepodległość i wychowanie. Z doświadczeń II Rzeczypospolitej*, red. W. Jamrożek, M. Pękowska, E. Kula, Kielce 2012, s. 56; *Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących: szkoła powszechna, gimnazjum*, Warszawa 1932, s. 39–42; G. Reicher-Thonowa, *Nowy program języka polskiego w gimnazjum i jego realizacja w świetle literatury i praktyki*, Warszawa 1937, s. 7.

<sup>9</sup> *Od redakcji*, „Praca Ręczna w Szkole” 1927, nr 1, s. 3–5; W. Przanowski, *Co już zrobiono, a co jeszcze należy zrobić w dziedzinie nauczania robót ręcznych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1929, nr 3–4, s. 46–47; L. Szymański, *Władysław Przanowski i popularyzacja*, s. 139; W. Ambroziewicz, *Władysław Przanowski*, s. 24–39.

W czerwcu 1926 r. został zorganizowany w Warszawie pierwszy polski zjazd nauczycieli robót ręcznych, w którym wzięło udział łącznie ok. 780 osób. Świadczyło to o zainteresowaniu środowiska pedagogicznego tą tematyką, zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt, że zjazd odbył się zaraz po przewrocie majowym, po którym uwaga całego społeczeństwa skierowana była na zagadnienia polityczne<sup>10</sup>.

W czasie zjazdu powstał pomysł powołania Towarzystwa Miłośników Robót Ręcznych. Nowo powstała organizacja od 1927 r. zaczęła wydawać swój organ, kwartalnik „Praca Ręczna w Szkole”. Jego redakcja, na której czele stanął Przanowski jako dyrektor PIRR, za cel czasopisma uznała udzielanie pomocy metodycznej i teoretycznej nauczycielom zainteresowanym zagadnieniem robót ręcznych. Warto dodać, że czasopismo poświęcone tej samej tematyce („Roboty Ręczne”, od 1929 r. „Roboty Ręczne i Rysunki”, a od r. 1933/1934 „Rysunek i Zajęcia Praktyczne”) wydawała od 1927 r. także Sekcja Nauczycieli Robót Ręcznych przy Związku Nauczycieli Szkół Powszechnych. Wydawanie czasopisma było kontynuowane także po 1930 r., kiedy Związek Nauczycieli Szkół Powszechnych połączył się ze Związkiem Zawodowym Polskich Szkół Średnich, tworząc Związek Nauczycielstwa Polskiego<sup>11</sup>.

Rozwój zainteresowania pracami ręcznymi w szkole z jednej strony, z drugiej zaś patriotyczne cele wychowania, dyskutowane wówczas przez pedagogów i władze państwowe, a także zainteresowanie zagadnieniami postępu technicznego i chęć ich upowszechniania w całym społeczeństwie, stworzyły podatny grunt do zainteresowania się środowiska nauczycielskiego modelarstwem lotniczym<sup>12</sup>.

Rozwój tej dziedziny na ziemiach polskich przebiegał równoległe z rozwojem techniki lotniczej. Pod koniec XIX w., kiedy budowane były na świecie pierwsze szybowce i sterowce, równoległe stopniowo wzrastało wśród młodzieży męskiej i dorosłych zainteresowanie rozpoczynającą swój rozwój techniką lotniczą, odkrywaniem prawidłowości nowatorskich konstrukcji i budową maszyn latających – będących formą wdrażania własnych pomysłów, rozwiązań i podejmowania coraz śmielszych prób konstrukcyjnych. Na popularyzację lotnictwa w społeczeństwie wpłynęły m.in. inicjatywy lokalne, jak np. utwo-

<sup>10</sup> *Od redakcji*, „Praca Ręczna w Szkole” 1927, nr 1, s. 6.

<sup>11</sup> *Ibidem*; W. Przanowski, *Co już zrobiono*, s. 49; A. Lisiecka, *Problematyka powszechnego nauczania robót ręcznych na łamach kwartalnika „Praca Ręczna w Szkole” (1927–1939)*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2009, t. 39, z. 1, s. 149–158.

<sup>12</sup> W. Jamrożek, *Edukacja i myśl pedagogiczna w Drugiej Rzeczypospolitej. W stuletnią rocznicę odzyskania niepodległości*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2020, nr 2, s. 102; A. Wiłkomirska, A. Fijałkowski, *Jaki patriotyzm?*, Warszawa 2016, s. 51–52; J. Sobczak, *Nowe Wychowanie” w polskiej pedagogice okresu Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Bydgoszcz 1998, s. 19.

zenie w Warszawie w 1910 r. pierwszej placówki handlowo-popularyzacyjnej – poradni lotniczej „Aero-Office”, kierowanej przez inż. mech. Witolda Rumbowicza (1882–1945). W jej dziale modelarskim, będącym jednym z trzech działów tej placówki, można było nie tylko kupić materiały modelarskie, ale także skorzystać z rad i wskazówek personelu<sup>13</sup>. Innym ważnym krokiem było wprowadzenie w 1912 r. w skautingu polskim sprawności „Lotnik” na wzór wersji angielskiej „Airman”. Jednym z zadań, które należało wykonać do zdobycia tej sprawności, było „sporządzić model samolotu albo balonu sterowego z odpowiednim mechanizmem, który by przeleciał co najmniej 25 jardów (=22,85 metra)”<sup>14</sup>.

Powyższe działania były jednak dopiero początkiem rozwoju zainteresowania modelarstwem lotniczym w Polsce, którego rozkwit nastąpił dopiero po zakończeniu I wojny światowej. Społeczeństwo odradzającej się Rzeczypospolitej mogło wziąć powszechny udział w istniejącej od początku XX w. w Europie i Stanach Zjednoczonych modzie na lotnictwo. Obejmowała ona zarówno zainteresowanie władz państwowych tym nowym rodzajem broni i środkiem komunikacyjnym, jego znaczeniem dla rozwoju przemysłowo-gospodarczego kraju, ale także miejsce, jakie zajął sport lotniczy w świadomości społeczeństw świata zachodniego. Piloci byli uważani za bohaterów zbiorowej wyobraźni, kolejne sukcesy sportowe były nagłaśniane przez środki masowego przekazu, a osiągnięcia techniczne były prezentowane na wystawach krajowych i międzynarodowych, dyskutowane w kręgach naukowych i technicznych. Lotnictwo było też inspiracją dla środowiska literackiego i artystycznego. Słowem – była to tematyka, która stała się obecna w niemalże wszystkich sferach życia codziennego<sup>15</sup>.

Władze państwowe, a także aktywiści podejmujący działania oddolne na rzecz rozwoju lotnictwa w Polsce zwracali uwagę na konieczność włączenia jak najszerszej rzeszy młodzieży w budowę polskiego lotnictwa na wszystkich jego płaszczyznach – w zależności od zainteresowań, zdolności i predyspozycji zaangażowanych osób. To młodzi ludzie byli uważani za przyszłość państwa, dlatego istotne było, żeby byli jak najbardziej kompetentni, wykwalifikowani i zmotywowani do tego, żeby rozwijać najważniejsze dziedziny z punktu wi-

<sup>13</sup> J.R. Konieczny, *Zaranie lotnictwa*, s. 241–242; C.M. Zbierański, *O narodzinach lotnictwa polskiego*, Nowy Jork 1958, s. 37–39.

<sup>14</sup> A. Małkowski, *Jak skauci pracują*, Kraków 1914, s. 49.

<sup>15</sup> A.M. Josephy, *The American Heritage History of Flight*, Waszyngton 1962, s. 186–194; M. i J. Łoziński, *Sport lotniczy w przedwojennej Polsce*, Warszawa 1994, s. 10–15; T. Malinowski, *Sport samolotowy*, [w:] *Almanach. Polskie lotnictwo sportowe*, red. H. Szydłowski, Kraków 1987, s. 33–38; J. Woźniak, *Orły z Podkarpacia*, Rzeszów 1987, s. 5; M. Kitchen, *Historia Europy 1918–1939*, przeł. T. Rybowski, Wrocław 2009, s. 130–131; M. Rzepka, *Wychowanie lotnicze w II Rzeczypospolitej*, komputeropis, Warszawa 2023, s. 6–18.

dzenia rozwijania siły nowoczesnego państwa, do których należało wówczas lotnictwo.

Modelarstwo lotnicze miało być pierwszym krokiem na drodze rozbudzania pasji lotniczej i rozwijania uzdolnień konstrukcyjnych najmłodszej części społeczeństwa. Był to pierwszy etap tzw. wychowania lotniczego, którego celem było „takie ukształtowanie sfery intelektualnej, moralnej i emocjonalnej obywateli – zwłaszcza dzieci i młodzieży – aby jak najszerszy ich krąg zaangażował się, bezpośrednio lub pośrednio, w danej chwili lub w przyszłości, w pracę na rzecz rozwoju polskiego lotnictwa”<sup>16</sup>. Nie dziwi zatem fakt, że wszyscy, którzy czuli się odpowiedzialni za ten rozwój, chcieli objąć swoim oddziaływaniem jak najwięcej młodych osób — a najłatwiejszy dostęp do nich był w szkołach<sup>17</sup>.

Modelarstwo lotnicze to działalność praktyczna, która oznacza „wykonywanie obiektów (modeli) [w tym przypadku lotniczych] będących wzorcem lub kopią danego obiektu”<sup>18</sup>. Budowanie dokładnych, wiernych kopii maszyn latających, które istnieją lub istniały w rzeczywistości (przede wszystkim samolotów i szybowców), należy do dziedziny modelarstwa redukcyjnego, które było w II RP najpopularniejsze wśród młodzieży<sup>19</sup>.

Praktyczny wymiar modelarstwa lotniczego w formie „systematycznie i metodycznie prowadzonego kursu budowy małych samolotów, projektowanych według naukowych zasad lotu, a konstruowanych z łatwo dostępnych i tanich materiałów”<sup>20</sup> stał się przyczyną, dla której zagadnienie to miało być realizowane w ramach wcześniej wspomnianego przedmiotu roboty ręczne.

Droga do wprowadzenia tej tematyki do programu nauczania robót ręcznych była inna niż w przypadku innych treści programowych tego przedmiotu. Mimo szeregu inicjatyw podejmowanych odgórnie ze strony władz oświatowych i PIRR, Przanowski w 1927 r. zwracał uwagę, że w Polsce – w przeciwieństwie do Niemiec – rozwój robót ręcznych w systemie oświaty przebiegał od rządu do społeczeństwa. Jego zdaniem nie był to właściwy kierunek, toteż podkreślał on konieczność współpracy i przejścia inicjatywy ze strony społeczeństwa w dalszym rozwoju tej ważnej idei wychowawczej<sup>21</sup>. W przypadku modelarstwa lotniczego tak właśnie się stało: jego droga do programów szkolnictwa ogólnokształcącego przebiegała bowiem we właściwym – zgodnie z poglądami Przanowskiego – kierunku: od społeczeństwa do rządu.

<sup>16</sup> Ibidem, s. 76.

<sup>17</sup> *Propaganda lotnictwa w szkołach*, Warszawa 1928, s. 5.

<sup>18</sup> Internetowa Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/modelarstwo> [27.06.2024].

<sup>19</sup> *Modelarstwo lotnicze w Polsce*, „Lot i OPLG Polski” 1938, nr 8–9, s. 38.

<sup>20</sup> Ibidem.

<sup>21</sup> *Od redakcji*, „Praca Ręczna w Szkole” 1927, nr 1, s. 5.

Szczególną rolę odegrała na tym polu Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP) – największa organizacja społeczna i paramilitarna II Rzeczypospolitej, licząca w przededniu II wojny światowej ponad 2 miliony członków – dzieci, młodzieży i dorosłych. Była to także jedna z dziewięciu organizacji posiadających status tzw. stowarzyszenia wyższej użyteczności<sup>22</sup>. Od chwili powstania w 1923 r. (w latach 1923–1927 działała pod nazwą: Liga Obrony Powietrznej Państwa) głównym celem jej działalności było wspieranie szeroko pojętego rozwoju lotnictwa polskiego, poprzez m.in. prowadzenie na szeroką skalę działań popularyzacyjnych, edukacyjnych i propagandowych<sup>23</sup>. Warto zauważyć, że tego typu organizacje działały wówczas w wielu krajach, np. w Rumunii podobne cele realizowały Asociația Română pentru Propaganda Aviației oraz Federația Aeronautica Regală a României, we Francji – Ligue Aeronautique de France, w Czechosłowacji – Masarykova Letecká Liga, w ZSRR – Osoawiachim i Komsomol, zaś w Niemczech weimarskich – Deutschland Luftfahrtverband, a następnie w Trzeciej Rzeszy – Hitlerjugend<sup>24</sup>.

Zdaniem Zarządu Głównego LOPP szkoła nie tylko powinna uświadamiać młodzież w zakresie roli lotnictwa dla państwa i społeczeństwa, ale także rozwijać zainteresowania lotnictwem i wyłaniać talenty konstruktorskie. Najlepszym obszarem do osiągnięcia tych celów miało być modelarstwo<sup>25</sup>. Od 1926 r. Komitet Stołeczny LOPP organizował konferencje dla przedstawicieli szkół powszechnych i średnich, podczas których modelarstwo lotnicze było omawiane jako jeden z najważniejszych sposobów zainteresowania lotnictwem młodzieży i nauczycielstwa<sup>26</sup>.

To dzięki staraniom działaczy Ligi sprawa ta została doceniona przez władze oświatowe. Zygmunt Zagórowski (1886–1944), dyrektor Departamentu Szkół Średnich MWRiOP zwracał uwagę, że o ile: „szkoła średnia rozporządza – jeśli chodzi o lotnictwo – szczupłymi środkami, to jednak takie rzeczy, jak [...]

<sup>22</sup> Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 20 I 1934 r. o uznaniu Stowarzyszenia „Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej” za stowarzyszenie wyższej użyteczności, Dz.U. RP 1934, nr 11, poz. 90.

<sup>23</sup> Statut Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Warszawa 1928, s. 2; J.R. Konieczny, *Organizacja lotnictwa sportowego w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] *Almanach*, s. 119–126.

<sup>24</sup> *Sily powietrzne Rumunii*, „Lot i OPLG Polski” 1937, nr 8–9, s. 35–49; *Rumuńskie Towarzystwo Propagandy Lotnictwa*, „Lot i OPLG Polski” 1937, nr 8–9, s. 50–55; J. Mezerová, *Češi a Němci ve vzduchu. Počátky bezmotorového létání v meziválečném Československu*, „Časopis Národního muzea. Řada historická” 2014, nr 3–4, s. 11; Z. Bruner, *Rozwój lotnictwa we Francji*, „Młody Lotnik” 1925, nr 8, s. 5; *Luftfabrt. Einführung in das Gesamtgebiet*, Lipsk-Berlin 1941, s. 224; Z. Kozak, *Lotnicze organizacje paramilitarne Niemiec i Związku Radzieckiego w latach 1918–1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1997, nr 20, s. nlb.

<sup>25</sup> *Propaganda lotnictwa*, s. 6.

<sup>26</sup> *Co nowego w naszym świecie: w Polsce*, „Młody Lotnik” 1927, nr 1, s. 15; *Od redakcji*, „Młody Lotnik” 1927, nr 2, s. 48.

budowanie modeli samolotów [...] dadzą się najzupełniej pogodzić z zajęciami szkolnymi, przynosząc pożytek Ojczyźnie”<sup>27</sup>.

W dniu 3 kwietnia 1928 r. minister WRiOP Gustaw Dobrucki (1873–1943) wydał okólnik w sprawie popierania lotnictwa w szkołach, w którym omówił ogólne znaczenie tego zagadnienia dla państwa i konieczność podjęcia przez nauczycielstwo systematycznej akcji propagandowej i edukacyjnej w tym zakresie<sup>28</sup>. Warto dodać, że był to wyraz ogólnych tendencji, które były wówczas obserwowane w Europie, np. podobny okólnik został wydany pięć dni wcześniej, tj. 23 marca 1928 r., przez pruskich ministrów: handlu i przemysłu, Walthera Scheibera (1884–1958) i ministra nauki, sztuki i oświaty ludowej, Hansa Lammersa (1879–1962). Ministrowie ci podkreślili w swoim akcie konieczność rozwijania wśród młodzieży szkolnej zainteresowania lotnictwem poprzez m.in. praktyczne ćwiczenia modelarskie, a także podjęcie starań w kierunku opracowania fachowych podręczników, zaopatrzenia szkół w odpowiednie materiały dydaktyczne i warsztatowe, a także organizowanie konkursów modeli latających. Zdaniem pruskich ministrów szkoły powinny podjąć ścisłą współpracę z lokalnymi organizacjami lotniczymi, a także z organizacjami ogólnopanstwowymi: Deutscher Luftfahrtverband, Verband Deutscher Jugendfliegerhorste i Reichsverband Deutscher Lehrer für Forberung des motorlosen Fluges. Ponadto kierownictwo szkół powinno udostępniać zainteresowanym uczniom pomieszczenia szkolne do nauki modelarstwa, a nauczycielstwo powinno aktywnie zaangażować się w realizację tych celów<sup>29</sup>.

W Polsce do połowy lat trzydziestych XX w. modelarstwo lotnicze było wprowadzane oddolnie przez nauczycieli i kierowników szkół jako element uzupełniający i uatrakcyjniający lekcje robót ręcznych. Przełomem był 1935 r., kiedy Zarząd Główny LOPP opracował projekt dotyczący wprowadzenia modelarstwa jako obowiązkowej treści programowej. Pomysł ten spotkał się z aprobatą MWRiOP i od r. szk. 1935/1936 modelarstwo lotnicze zostało włączone jako obowiązkowy albo dodatkowy temat przedmiotu roboty (prace) ręczne w publicznych szkołach powszechnych oraz gimnazjach państwowych. Tematyka ta była obowiązkowa dla uczniów klas VI (10 godz.) i VII (14 godz.) szkół powszechnych z zatrudnionymi co najmniej pięcioma nauczycielami, a także dla chłopców w klasach I – IV (14 godz. w każdym roku) gimnazjów koedukacyjnych i męskich. Dla uczennic oraz uczniów z pozostałych typów szkół po-

<sup>27</sup> J. Osiński, *Władze szkolne a lotnictwo*, „Młody Lotnik” 1925, nr 13, s. 3.

<sup>28</sup> *Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 3 IV 1928 r., Nr. I. 212247/27 do Kuratorów Okręgów Szkolnych oraz do Województwa Śląskiego i Liceum Krzemienieckiego w sprawie popierania lotnictwa*, Dz.U. MWRiOP RP 1928, nr 4, poz. 81.

<sup>29</sup> *Pflege des Luftfahrtgedankens*, „Zentralblatt für die gesamte Unterrichtsverwaltung in Preußen“ 1928, z. 9, s. 150–152.

wszecznych i średnich modelarstwo lotnicze mogło być realizowane w formie zajęć dodatkowych<sup>30</sup>.

W szkołach powszechnych program modelarstwa lotniczego miał obejmować głównie budowę latawców i prostych modeli belkowych oraz próby ich lotów, wyjaśnianie zjawiska lotu, a także sporządzanie rysunków roboczych. Do tych prac należało wykorzystywać te materiały, które były stosowane do nauki robót ręcznych w danej szkole. Uczniowie gimnazjum mieli pogłębiać swoją wiedzę i umiejętności – zapoznawać się ze szczegółowymi opisami modeli belkowych, kadłubowych i szybowców, wykonywać ich szkielety i rysunki techniczne, konstruować i wykonywać całość modeli wraz ze śmigłem, a także wykonywać różnego rodzaju próby ich lotów: start z deski, z ziemi, z ręki i loty ślizgowe. Taki program nauczania miał zapewnić jednocześnie przygotowanie do konkursów modeli latających<sup>31</sup>.

W liceach ogólnokształcących tematyka modelarska miała być włączana do programu zajęć praktycznych chłopców, które były na tym etapie edukacyjnym przedmiotem nadobowiązkowym. Propozycjami tematów dla klas I – II były m.in. projektowanie i budowa modeli szybowców, budowa silnika spalinowego, wycieczki do zakładów lotniczych w celu zapoznania się z organizacją pracy warsztatowej i fabrycznej oraz z ręczną i maszynową obróbką materiałów.

Modelarstwo lotnicze miało duże znaczenie wychowawcze dla dzieci i młodzieży, co było podkreślane zarówno przez środowisko nauczycieli, jak też przez aktywistów lotniczych. Zdaniem Włodzimierza Gałęckiego (1888–1968) takie „zbliżenie do [...] techniki pozwala wprowadzić młodzież w sferę zagadnień dla życia i rozwoju państwa pierwszorzędnych”<sup>32</sup>. Był to także ważny element wychowania technicznego. Przanowski uważał wręcz, że od jego efektów, tj. od umiejętności i nastawienia młodzieży do spraw osiągnięć technicznych, zależeć

---

<sup>30</sup> W. Kozłowski, *Jak L.O.P.P. uskrzydla młodzież*, „Skrzydłata Polska” 1935, nr 10, s. 260; *Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 10 VIII 1935 (II Pr-4506/35) w sprawie modelarstwa lotniczego*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego” [Dz.U. KOS] 1935, nr 8–10, poz. 64, s. 129–130; *Okólnik z 13 VIII 1935, Nr. O. 19290/35 w sprawie modelarstwa lotniczego*, Dz.U. KOS Krakowskiego 1935, nr 8, poz. 85, s. 141–142; *Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nr 52 z 3 VI 1936 (II. Pr-2201/36) o prowadzeniu nauki modelarstwa lotniczego*, Dz.U. KOS Lubelskiego 1936, nr 1, poz. 10, s. 8; *Pomorski Okrąg Wojewódzki LOPP*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 21.

<sup>31</sup> *Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nr 52 z dn. 3 VI 1936, Instrukcja o prowadzeniu nauki modelarstwa lotniczego w klasie VI publicznych szkół powszechnych oraz w klasie I gimnazjów państwowych. Załącznik do Okólnika Nr 52 z 3 VI 1936*, Dz.U. KOS Lubelskiego 1936, nr 1, s. 9; S. Skarżyński, *Najbliższe zamierzenia L.O.P.P. w dziedzinie lotnictwa*, „Skrzydłata Polska” 1936, nr 1, s. 2.

<sup>32</sup> W. Gałęcki, *Zajęcia praktyczne a wychowanie państwowe*, „Praca Ręczna w Szkole” 1934, nr 1–2, s. 6.

będzie ustosunkowanie się do nich całego narodu. Co więcej, przysposobienie techniczne, także specjalistyczne w zakresie lotnictwa, było potrzebne rozwijającej się technicznie armii<sup>33</sup>.

Budowa modeli była nie tylko okazją do wykorzystania w praktyce wiedzy teoretycznej o lotnictwie, ale też – jak wszystkie prace ręczne – kształceniem zdolności manualnych, rozwijaniem systematyczności, wytrwałości, pracowitości, wyobraźni i zręczności. Zajęcie to rozwijało wśród uczniów poczucie, że potrafią zbudować samolot, będący w ich pojęciu jedynie bardziej udoskonalonym modelem. Modelarstwo było także środkiem wychowania moralnego, patriotycznego i społecznego: rozbudzało zadowolenie z dobrze wykonanej pracy, potrzebę służby na rzecz rozwoju lotnictwa polskiego, a także kształtowało umiejętność współpracy i współzawodnictwa. Dawało możliwość budowania postawy stałego dążenia do doskonalenia się, gdyż „trzeba umieć spojrzeć na własną pracę i należycie ją skrytykować, a każdą następną wykonać lepiej od poprzedniej”<sup>34</sup>. Lekcje modelarstwa były także okazją do uświadamiania młodzieży o konieczności posiadania przez państwo odpowiednich sił powietrznych. Z drugiej strony modelarstwo wiązało się z intensywną pracą umysłową, wymagającą znajomości i rozumienia szeregu pojęć i zjawisk. Uczniowie dzięki budowie modeli rozwijali także swoją spostrzegawczość i zmysł obserwacji<sup>35</sup>.

Co więcej, wszyscy modelarze byli zachęceni do brania udziału w wakacyjnych obozach modelarskich i zawodach modeli latających, organizowanych przez LOPP, które były szansą na praktyczne sprawdzenie jakości wykonanej pracy, porównanie jej z pracami innych, pobudzanie motywacji do dalszych działań oraz rozwijanie umiejętności zdrowego współzawodnictwa między uczniami<sup>36</sup>.

<sup>33</sup> W. Przanowski, *Frontem do techniki*, „Praca Ręczna w Szkole” 1934, nr 3–4, s. 140–143.

<sup>34</sup> E. Porębski, *Talent i wytrwałość w zakresie pracy ręcznej*, „Praca Ręczna w Szkole” 1939, nr 1, s. 11–12.

<sup>35</sup> W. Baliński, *Znaczenie modelarstwa dla rozwoju lotnictwa*, „Lot Polski” 1931, nr 9, s. 15–16; *Co daje modelarstwo?*, „Lot Polski” 1932, nr 10, s. 28; Wł.K. [Władysław Kozłowski], *Lotnictwo najmłodszych*, „Skrzydłata Polska” 1935, nr 5, s. 121–122; B. Grzeszczak, *Modelarnie w szkołach powszechnych*, „Lot i OPLG Polski” 1932, nr 5, s. 22; S. Skarżyński, *Najbliższe zamierzenia*, s. 2; K. Fiałkowski, *Jakie znaczenie ma sport modelowy*, „Młody Lotnik” 1924, nr 1, s. 9; *Zadania młodzieży na drodze rozwoju polskiego lotnictwa. II. (Na marginesie naszego konkursu)*, „Młody Lotnik” 1925, nr 9, s. 3; T. Wolnicki, *Podstawowe zasady budowy modeli żaglowych*, „Młody Lotnik” 1925, nr 10–11, s. 21; idem, *Jak należy rozumieć dobrze pojęte modelarstwo*, „Młody Lotnik” 1925, nr 8, s. 9; S. Gabriel, *Przygotowanie młodzieży do obrony kraju w programie zajęć praktycznych i rysunku szkół powszechnych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1938, nr 1, s. 6.

<sup>36</sup> *Modelarstwo lotnicze*, s. 39–41; W. Kozłowski, *Jak L.O.P.P. uskrzydła*, s. 260; Tel., *Pierwszy wiosenny obóz modelarski*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 9–10, s. 15–16; S., *Pierwszy w Polsce lot rekordowy modelu z silnikiem spalinowym*, „Lot i OPLG Polski” 1938, nr 5, s. 25.

Zdaniem działaczy LOPP kluczową rolę w rozpowszechnianiu modelarstwa wśród uczniów szkół ogólnokształcących mieli odegrać nauczyciele. Początkowo byli oni jedynie zachęceni do tego, żeby włączali treści modelarstwa lotniczego do zajęć praktycznych, by pomagali uczniom w budowie modeli i zachęcali ich do uczestnictwa w zawodach modelarskich<sup>37</sup>. Zwracano też uwagę, że powinni oni wychodzić z akcją popularyzacyjną poza mury szkolne i rozwijać modelarstwo także w środowisku lokalnym<sup>38</sup>.

Nauczyciele-instruktorzy powinni być kompetentni i cechować się szeregiem umiejętności i kwalifikacji. Przanowski uważał, że robót ręcznych, w tym także modelarstwa lotniczego, „powinni uczyć ludzie posiadający zarówno artystyczno-techniczne, jak i pedagogiczne wykształcenie oraz odpowiednie w obu kierunkach wrodzone uzdolnienie. Nauczyciel [...] powinien być w jednej osobie rzemieślnikiem, artystą i pedagogiem”<sup>39</sup>.

Nauczyciele podczas pracy z uczniami powinni zwracać uwagę na rozwijanie samodzielności i twórczości, dostosowywać poziom trudności zadań do indywidualnych cech uczniów. Dobry nauczyciel-instruktor umiał nie tylko rozbudzić zainteresowania, ale też je podtrzymywać. Nie mógł być pedantem, żeby nie zniechęcić uczniów do podejmowania wyzwań. Powinien cechować się życzliwością, budzić zaufanie, ale jednocześnie nie być zbyt pobłażliwy<sup>40</sup>.

Aby przygotować nauczycieli do realizacji tych zadań, od 1925 r., wskutek porozumienia LOPP z MWRiOP, rozpoczęto bezpłatne kształcenie instruktorskie w kierunku modelarstwa lotniczego. Pierwszy kurs został zorganizowany w Warszawie dla ogółu nauczycieli wszystkich typów szkół Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Dzięki zdobytym kwalifikacjom i kompetencjom 56 absolwentów pierwszego kursu miało objąć stanowiska w szkolnych modelarniach. Kursy powtarzane były każdego roku, a kierownictwo nad nimi sprawował profesor Politechniki Warszawskiej, Czesław Witoszyński (1875–1948). Studium dwudziestogodzinny program kursów obejmował zarówno część teoretyczną (zasady lotu i działania śmigła, historia lotnictwa, budowa silników i płatowców, or-

<sup>37</sup> Zarządzenie Kuratora Okręgu Szkolnego Brzeskiego z dn. 31 V 1935 r. Nr III 14475/35 Nagroda Przechodnia Kuratora Okręgu Szkolnego Brzeskiego za najlepsze wyniki na Wojewódzkich Zawodach Modeli Latających L.O.P.P. w Brześciu nad Bugiem, Dz.U. KOS Brzeskiego 1935, nr 7, s. 740; Kronika: Wyniki w V Okręgowych Zawodach Modeli Latających, Dz.U. KOS Brzeskiego 1938, nr 7, s. 396.

<sup>38</sup> M. Papierski, *Rola nauczycielstwa w działalności L.O.P.P.*, Dz.U. KOS Poleskiego 1930, nr 5, s. 585–587.

<sup>39</sup> W. Przanowski, *Dlaczego i jak należy uczyć robót ręcznych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1928, nr 4, s. 19.

<sup>40</sup> L. Rudawski, *Samodzielność twórcza jako podstawa nauczania robót ręcznych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1927, nr 4, s. 14–15; idem, *Zagadnienie metody nauczania robót ręcznych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1929, nr 3–4, s. 59–62; K. Bereśniewicz, *Praca pozalekcyjna dziatwy szkolnej w warsztatach*, „Praca Ręczna w Szkole” 1929, nr 3–4, s. 53–54.

ganizacja modelarni, modelarstwo i jego znaczenie), jak i praktyczną (budowa śmigieł i modeli latających, próby lotu z ziemi i z ręki). Głównym wykładowcą na kursach był modelarz i pilot Wojciech Woyna (1890–1960)<sup>41</sup>.

Poza Warszawą głównymi organizatorami lokalnych kursów były komitety LOPP we Lwowie, Nowym Sączu, Lublinie, Stanisławowie, Krakowie i Tomaszowie Lubelskim. Do wybuchu II wojny światowej organizowano także lokalne konferencje modelarskie dla nauczycieli szkół powszechnych i średnich, a także kursy płatne. Modelarstwo było także jednym z tematów omawianych i ćwiczonych w czasie organizowanych przez LOPP kursów nauki o lotnictwie dla nauczycieli szkół powszechnych i średnich oraz na kursach instruktorów lotniczych LOPP, w których nauczyciele również brali udział<sup>42</sup>.

Należy dodać, że w 1928 r. Zarząd Główny LOPP podjął starania w kierunku włączenia tematyki modelarstwa lotniczego do programów obowiązkowego kształcenia nauczycieli. MWRiOP w odpowiedzi na ten postulat zwróciło uwagę na duże rozbudowanie programu kształcenia nauczycieli i zaproponowało nawiązanie w tym celu współpracy z PIRR. Jej owocem było nie tylko wstąpienie Przanowskiego w szeregi LOPP, ale także organizowanie w latach 1930–1939 corocznych bezpłatnych kilkumiesięcznych Wyższych Kursów Modelarstwa Lotniczego, będących początkiem planowego, centralnego i zorganizowanego kształcenia nauczycieli w zakresie modelarstwa. W kursie brali udział delegowani przez wszystkie kuratoria nauczyciele szkół średnich. Absolwenci otrzymywali tytuł dyplomowanego instruktora modelarstwa i byli przygotowani nie tylko do prowadzenia lekcji, ale także organizowania modelarni na terenie szkoły, wakacyjnych obozów modelarskich i konkursów. Łącznie wszystkie edycje kursów ukończyło 710 nauczycieli obu płci<sup>43</sup>.

---

<sup>41</sup> *Wiadomości bieżące: z Polski*, „Młody Lotnik” 1925, nr 12, s. 10; *Biuletyn Ligi Obrony Powietrznej Państwa*, „Lot Polski” 1925, nr 19, s. V; *Modelarstwo lotnicze*, s. 38; *Biuletyn Ligi Obrony Powietrznej Państwa nr 14*, „Lot Polski” 1926, nr 2, s. VI.

<sup>42</sup> *Wiadomości bieżące: z Polski*, „Młody Lotnik” 1926, nr 12, s. 26; Dr kpt. H. [Tadeusz Halewski], *Młodzież a lotnictwo na terenie Krakowa i województwa Krakowskiego*, „Młody Lotnik” 1928, nr 5, s. 104; *Z działalności LOPP: Kurs modelarstwa lotniczego w Stanisławowie*, „Młody Lotnik” 1929, nr 1, s. 18; *Biuletyn Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej nr 47*, „Lot Polski” 1931, nr 13, s. 23.

<sup>43</sup> Z. Kozak, *Modelarstwo w II Rzeczypospolitej*, „Acroplan” 2013, nr 1, s. 38; *Wyższy Kurs Instruktorów Modelarstwa Lotniczego*, „Lot Polski” 1932, nr 3, s. 21–22; *Z kraju: Otwarcie VI Kursu Instruktorów Modelarstwa Lotniczego*, „Lot i OPLG Polski” 1934, nr 21, s. 5; *Biuletyn LOPP*, „Lot Polski” 1933, nr 7, s. 33; *Kronika polska: Centralny wyższy kurs instruktorów modelarstwa lotniczego dla nauczycielstwa*, „Skrzydła Polska” 1931, nr 10, s. 261; *Kronika polska: Kursy dla instruktorów*, „Młody Lotnik” 1930, nr 5, s. 156; *Kronika polska: Otwarcie II Wyższego Kursu Instruktorów Modelarstwa Lotniczego przy Państwowym Instytucie Robót Ręcznych w Warszawie*, „Skrzydła Polska” 1930, nr 4, s. 27–28; *Sprawozdanie z III Kursu Instruktorów Modelarstwa Lotniczego przy P.I.R.R.*, „Lot Polski” 1932, nr 9, s. 25.

Poza uczestnictwem w kursach, nauczyciele powinni też stale doskonalić się i uaktualniać posiadaną wiedzę. W tym celu mogli korzystać z polecanych przez LOPP wydawnictw. Do najważniejszych należały m.in. podręczniki Wojciecha Woyny: *Modelarstwo lotnicze* (1925) oraz *Wskazówki dla instruktorów modelarstwa lotniczego* (1930), a także podręcznik dla młodzieży szkolnej autorstwa Waclawa Kościanowskiego i Bohdana Grzeszczaka pt. *Budowa modeli latających* (1931), praca Jana Gackowskiego *Lotnicze modelarstwo redukcyjne* (1938) i techniczne opracowania poszczególnych modeli, które były wydawane w serii pod nazwą Biblioteka Przyjaciół LOPP.

Warto dodać, że działania w zakresie modelarstwa lotniczego w szkolnictwie nie ograniczały się tylko do lekcji robót ręcznych. Możliwości w tym zakresie obejmowały także zajęcia pozalekcyjne. Na terenie szkół już w latach dwudziestych zakładane były koła modelarskie, będące pod opieką zarówno kierownictwa szkół, jak i LOPP, a które swoją działalność opierały na pracy w szkolnych modelarniach. Najdynamiczniej rozwijały się one w latach 1925–1927 na terenie całej Polski, także na terenach wiejskich. Szczególnym impulsem do rozwoju modelarstwa i szkolnych kół modelarskich był r. 1931, kiedy do powszechnego użytku w kraju weszła balsa – ultralekkie drewno, które okazało się najlepszym materiałem modelarskim, chętnie kupowanym przez kierownictwo szkół i LOPP. Była to okazja do rozwijania zainteresowań modelarskich jeszcze zanim ta tematyka weszła do programów nauczania, a także później – jako pogłębianie zdobytej na lekcjach wiedzy i umiejętności<sup>44</sup>.

Tematyka modelarstwa lotniczego dotarła do szkół powszechnych i średnich ogólnokształcących jako efekt splotu różnych czynników – zarówno wskutek wzrostu zainteresowania pracami ręcznymi w środowisku nauczycielskim, ale także dynamicznego rozwoju lotnictwa i techniki lotniczej, jakie miało miejsce w dwudziestoleciu międzywojennym. Jako część programu przedmiotu roboty ręczne, a także forma zajęć pozalekcyjnych modelarstwo było okazją do rozwijania wśród wszystkich zajmujących się nim uczniów szeregu pozytywnych

<sup>44</sup> J. Putiatycz-Surynowa, *W modelarni szkolnej*, „Lot Polski” 1931, nr 20, s. 17; Z. Kozak, *Liga Obrony Powietrznej i Przeciugazowej w Polsce w latach 1928–1939*, Szczecin 2007, s. 108; *Wiadomości bieżące: Z Polski*, „Młody Lotnik” 1926, nr 4, s. 17; *Kącik młodych lotników: Z Chelma*, „Młody Lotnik” 1927, nr 2, s. 47; *Lubelski Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 16; *Lwowski Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 17; *Łódzki Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 18; *Nowogrodzki Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 19; *Poleski Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 20; *Pomorski Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 21; *Białostocki Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 12; A. Zasuszancka, *Dziewczęta budują modele*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 9–10, s. 12–13; *Z wędrowek po L.O.P.P. Wieś – głównym terenem działalności Kieleckiego Okręgu L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 3–4, s. 4.

cech charakteru i umiejętności. Stanowiło także wyraz młodzieńczej patriotycznej troski o stan lotnictwa państwowego, gdyż modelarstwo było uważane za pierwszy etap tzw. wychowania lotniczego. Było zatem jedną z form realizacji celów wychowania państwowo-obywatelskiego.

Szczególną rolę w prowadzeniu zajęć modelarskich odgrywali nauczyciele, od których wiedzy, umiejętności technicznych i pedagogicznych oraz zainteresowań lotnictwem zależało powodzenie w osiągnięciu założonych celów. Jako nauczyciele-instruktorzy musieli w sposób szczególny zwracać uwagę na to, żeby modelarstwo lotnicze nie było jedynie okazją do samej budowy modeli, lecz także spełniało szereg stawianych przed nim celów wychowawczych związanych z podejmowaną pracą manualną i tematyką lotniczą, tak ważną z punktu widzenia interesów rozwijającej się Rzeczypospolitej. Dzięki aktywności członków LOPP i życzliwości PIRR, w szczególności Przanowskiego, nauczyciele mieli okazję przygotowywania się do tak doniosłej roli poprzez uczestnictwo w corocznych formach kształceniowych oraz korzystanie z istniejących publikacji.

\* \* \*

Niniejszy artykuł nie wyczerpuje opisywanej tematyki i może być wstępem do dalszych badań nad obecnością modelarstwa lotniczego w systemie oświaty II RP, w tym także w szkolnictwie innych typów niż ogólnokształcące, a także z uwzględnieniem różnic lokalnych w praktyce prowadzenia związanych z nim zajęć. Mam nadzieję, że przedstawione tu wyniki badań historyczno-pedagogicznych staną się inspiracją do takich badań, które pozwolą rzucić jeszcze więcej nowego światła na tę część historii oświaty polskiej, a także historii lotnictwa.

## Bibliografia

### Źródła drukowane

- Instrukcja o prowadzeniu nauki modelarstwa lotniczego w klasie VI publicznych szkół powszechnych oraz w klasie I gimnazjów państwowych. Załącznik do Okólnika Nr 52 z dnia 3 czerwca 1936 r.*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1936, nr 1.
- Kronika: Wyniki w V Okręgowych Zawodach Modeli Latających*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego” 1938, nr 7.
- Luftfahrt. Einführung in das Gesamtgebiet*, Lipsk-Berlin 1941.
- Małkowski A., *Jak skauci pracują*, Kraków 1914.
- Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dn. 3 kwietnia 1928 (Nr. I. 212247/27) do Kuratorów Okręgów Szkolnych oraz do Województwa Śląskiego i Liceum Krzemienieckiego w sprawie popierania lotnictwa*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1928, nr 4, poz. 81.

- Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Nr 52 z dnia 3 czerwca 1936 r. (II. Pr-2201/36) o prowadzeniu nauki modelarstwa lotniczego, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1936, nr 1, poz. 10.*
- Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 10 sierpnia 1935 r. (II Pr-4506/35) w sprawie modelarstwa lotniczego, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego” 1935, nr 8–10, poz. 64.*
- Okólnik nr 7769/I. Do inspektorów Szkolnych Okręgowych i Dyrektorów seminariów nauczycielskich państwowych i prywatnych w sprawie kursów słoju, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 1920, nr 11, poz. 79.*
- Okólnik z dnia 13 sierpnia 1935 Nr. O. 19290/35 w sprawie modelarstwa lotniczego, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego” 1935, nr 8, poz. 85.*
- Papierski M., Rola nauczycielstwa w działalności L.O.P.P., „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poleskiego” 1930, nr 5.*
- Pflege des Luftfahrtgedankens, „Zentralblatt für die gesamte Unterrichtsverwaltung in Preußen“, 1928, z. 9.*
- Propaganda lotnictwa w szkołach, Warszawa 1928.*
- Reicher-Thonowa G., Nowy program języka polskiego w gimnazjum i jego realizacja w świetle literatury i praktyki, Warszawa 1937.*
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 20 stycznia 1934 r. o uznaniu Stowarzyszenia „Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej” za stowarzyszenie wyższej użyteczności, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1934, nr 11, poz. 90.*
- Statut Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Warszawa 1928.*
- Ustawa z 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa, „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1932, nr 38, poz. 389.*
- Wytyczne dla autorów programów szkół ogólnokształcących: szkoła powszechna, gimnazjum, Warszawa 1932.*
- Zarządzenie Kuratora Okręgu Szkolnego Brzeskiego z dnia 31 maja 1935 r. Nr III 14475/35 Nagroda Przechodnia Kuratora Okręgu Szkolnego Brzeskiego za najlepsze wyniki na Wojewódzkich Zawodach Modeli Latających L.O.P.P. w Brześciu nad Bugiem, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego” 1935, nr 7.*

### **Źródła prasowe**

- Baliński W., Znaczenie modelarstwa dla rozwoju lotnictwa, „Lot Polski” 1931, nr 9, s. 15–16.*

- Bereśniewicz K., *Praca pozalekcyjna działawy szkolnej w warsztatach*, „Praca Ręczna w Szkole” 1929, nr 3–4, s. 53–54.
- Białostocki Okrąg Wojewódzki L.O.P.P., „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 12.
- Biuletyn Ligi Obrony Powietrznej i Przeciugazowej nr 47*, „Lot Polski” 1931, nr 13, s. 23.
- Biuletyn Ligi Obrony Powietrznej Państwa nr 14*, „Lot Polski” 1926, nr 2, s. VI.
- Biuletyn Ligi Obrony Powietrznej Państwa*, „Lot Polski” 1925, nr 19, s. V.
- Biuletyn LOPP*, „Lot Polski” 1933, nr 7, s. 33.
- Bruner Z., *Rozwój lotnictwa we Francji*, „Młody Lotnik” 1925, nr 8, s. 5.
- Co daje modelarstwo?*, „Lot Polski” 1932, nr 10, s. 28.
- Co nowego w naszym świecie: w Polsce*, „Młody Lotnik” 1927, nr 1, s. 15.
- Dr kpt H. [Tadeusz Halewski], *Młodzież a lotnictwo na terenie Krakowa i województwa Krakowskiego*, „Młody Lotnik” 1928, nr 5, s. 104.
- Fiałkowski K., *Jakie znaczenie ma sport modelowy*, „Młody Lotnik” 1924, nr 1, s. 9.
- Gabriel S., *Przygotowanie młodzieży do obrony kraju w programie zajęć praktycznych i rysunku szkół powszechnych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1938, nr 1, s. 6.
- Gałecki W., *Zajęcia praktyczne a wychowanie państwowe*, „Praca Ręczna w Szkole” 1934, nr 1–2, s. 6.
- Grzeszczak B., *Modelarnie w szkołach powszechnych*, „Lot i OPLG Polski” 1932, nr 5, s. 22.
- Kącik młodych lotników: Z Chelma*, „Młody Lotnik” 1927, nr 2, s. 47.
- Kozłowski W., *Jak L.O.P.P. uskrzydla młodzież*, „Skrzydłata Polska” 1935, nr 10, s. 260.
- Kronika polska: Centralny wyższy kurs instruktorów modelarstwa lotniczego dla nauczycielstwa*, „Skrzydłata Polska” 1931, nr 10, s. 261.
- Kronika polska: Kursy dla instruktorów*, „Młody Lotnik” 1930, nr 5, s. 156.
- Kronika polska: Otwarcie II Wyższego Kursu Instruktorów Modelarstwa Lotniczego przy Państwowym Instytucie Robót Ręcznych w Warszawie*, „Skrzydłata Polska” 1930, nr 4, s. 27–28.
- Lubelski Okrąg Wojewódzki L.O.P.P., „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 16.
- Lwowski Okrąg Wojewódzki L.O.P.P., „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 17.
- Łódzki Okrąg Wojewódzki L.O.P.P., „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 18.
- Modelarstwo lotnicze w Polsce*, „Lot i OPLG Polski” 1938, nr 8–9, s. 38.
- Nowogródzki Okrąg Wojewódzki L.O.P.P., „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 19.
- Od redakcji*, „Młody Lotnik” 1927, nr 2, s. 48.
- Od redakcji*, „Praca Ręczna w Szkole” 1927, nr 1, s. 3–6.
- Osiński J., *Władze szkolne a lotnictwo*, „Młody Lotnik” 1925, nr 13.

- Pierwszy w Polsce lot rekordowy modelu z silniczkiem spalinowym*, „Lot i OPLG Polski” 1938, nr 5, s. 25.
- Poleski Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 20.
- Pomorski Okrąg Wojewódzki L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 19–20, s. 21.
- Porębski E., *Talent i wytrwałość w zakresie pracy ręcznej*, „Praca Ręczna w Szkole” 1939, nr 1, s. 11–12.
- Program Oświatowy MWRiOP*, „Głos Nauczycielski” 1919, nr 5, s. 197–199.
- Przanowski W., *Argumenty przemawiające za poważnem postawieniem nauczania robót ręcznych w nowych programach szkolnych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1932, nr 1, s. 6.
- Przanowski W., *Co już zrobiono, a co jeszcze należy zrobić w dziedzinie nauczania robót ręcznych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1929, nr 3–4, s. 46–49.
- Przanowski W., *Dlaczego i jak należy uczyć robót ręcznych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1928, nr 4, s. 19.
- Przanowski W., *Frontem do techniki*, „Praca Ręczna w Szkole” 1934, nr 3–4, s. 140–143.
- Putiatycz-Surynowa J., *W modelarni szkolnej*, „Lot Polski” 1931, nr 20, s. 17.
- Radwan W., *Znaczenie pracy fizycznej w wychowaniu nowych pokoleń*, „Praca Ręczna w Szkole” 1927, nr 1, s. 16.
- Rudawski L., *Samodzielność twórcza jako podstawa nauczania robót ręcznych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1927, nr 4, s. 14–15.
- Rudawski L., *Zagadnienie metody nauczania robót ręcznych*, „Praca Ręczna w Szkole” 1929, nr 3–4, s. 49–62.
- Rumuńskie Towarzystwo Propagandy Lotnictwa*, „Lot i OPLG Polski” 1937, nr 8–9, s. 50–55.
- Siły powietrzne Rumunii*, „Lot i OPLG Polski” 1937, nr 8–9, s. 35–49.
- Skarżyński S., *Najbliższe zamierzenia L.O.P.P. w dziedzinie lotnictwa*, „Skrzydłata Polska” 1936, nr 1, s. 2.
- Sprawozdanie z III Kursu Instruktorów Modelarstwa Lotniczego przy P.I.R.R.*, „Lot Polski” 1932, nr 9, s. 25.
- Tel., *Pierwszy wiosenny obóz modelarski*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 9–10, s. 15–16.
- Wiadomości bieżące: z Polski*, „Młody Lotnik” 1925, nr 12, s. 10.
- Wiadomości bieżące: z Polski*, „Młody Lotnik” 1926, nr 4, s. 17.
- Wiadomości bieżące: z Polski*, „Młody Lotnik” 1926, nr 12, s. 26.
- Wł.K. [Władysław Kozłowski], *Lotnictwo najmłodszych*, „Skrzydłata Polska” 1935, nr 5, s. 121–122.
- Wolnicki T., *Jak należy rozumieć dobrze pojęte modelarstwo*, „Młody Lotnik” 1925, nr 8, s. 9.
- Wolnicki T., *Podstawowe zasady budowy modeli żaglowych*, „Młody Lotnik” 1925, nr 10–11, s. 21.

- Wyższy Kurs Instruktorów Modelarstwa Lotniczego*, „Lot Polski” 1932, nr 3, s. 21–22.
- Z działalności LOPP: Kurs modelarstwa lotniczego w Stanisławowie*, „Młody Lotnik” 1929, nr 1, s. 18.
- Z kraju: Otwarcie VI Kursu Instruktorów Modelarstwa Lotniczego*, „Lot i OPLG Polski” 1934, nr 21, s. 5.
- Z wędrówek po L.O.P.P. Wieś – głównym terenem działalności Kieleckiego Okręgu L.O.P.P.*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 3–4, s. 4.
- Zadania młodzieży na drodze rozwoju polskiego lotnictwa. II. (Na marginesie naszego konkursu)*, „Młody Lotnik” 1925, nr 9, s. 3.
- Zasuszanka A., *Dziewczęta budują modele*, „Lot i OPLG Polski” 1936, nr 9–10, s. 12–13.

### Literatura przedmiotu

- Ambroziewicz W., *Władysław Przanowski i jego dzieło*, Warszawa 1964.
- Elsztein P., *Modelarstwo lotnicze w Polsce: od zarania do 1944 roku*, Warszawa 1986.
- Gołdyn P., *Działalność Państwowego Instytutu Robót Ręcznych w Warszawie w świetle protokołów rad pedagogicznych*, „Studia Paedagogica Ignatianae” 2016, nr 2, s. 123–143.
- Jamrozek W., *Edukacja i myśl pedagogiczna w Drugiej Rzeczypospolitej. W studium rocznicę odzyskania niepodległości*, „Nauki o wychowaniu. Studia interdyscyplinarne” 2020, nr 2, s. 96–105.
- Januszewski S., *Rodowód polskich skrzydeł*, Warszawa 1981.
- Joseph A. M., *The American Heritage History of Flight*, Waszyngton 1962.
- Kitchen M., *Historia Europy 1918–1939*, przeł. T. Rybowski, Wrocław 2009.
- Konieczny J.R., *Organizacja lotnictwa sportowego w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] *Almanach, Polskie lotnictwo sportowe*, red. H. Szydłowski, Kraków 1987, s. 199–126.
- Konieczny J.R., *Zaranie lotnictwa polskiego*, Warszawa 1961.
- Kozak Z., *Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej w Polsce w latach 1928–1939*, Szczecin 2007.
- Kozak Z., *Lotnicze organizacje paramilitarne Niemiec i Związku Radzieckiego w latach 1918–1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1997, nr 20, nlb.
- Kozak Z., *Modelarstwo w II Rzeczypospolitej*, „Aeroplan” 2013, nr 1, s. 38.
- Krześniak-Firlej D., Majewski S., Firlej W., *Organizacja szkolnictwa w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Kielce 2014.
- Lisiecka A., *Problematyka powszechnego nauczania robót ręcznych na łamach kwartalnika „Praca Ręczna w Szkole” (1927–1939)*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2009, t. 39, z. 1, s. 149–158.

- Łozińscy M. i J., *Sport lotniczy w przedwojennej Polsce*, Warszawa 1994.
- Rzepka M., *Wychowanie lotnicze w II Rzeczypospolitej*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. J. Kamińskiej, komputeropis, Warszawa 2023.
- Malinowski T., *Sport samolotowy*, [w:] *Almanach, Polskie lotnictwo sportowe*, red. H. Szydłowski, Kraków 1987, s. 33–38.
- Mezerová J., *Češi a Němci ve vzduchu. Počátky bezmotorového létání v mezinárodním Československu*, „Časopis Národního muzea. Řada historická” 2014, nr 3–4, s. 11.
- Michalski S., *Koncepcje systemu edukacji w II Rzeczypospolitej. Studium z pedagogiki porównawczej*, Warszawa 1988.
- Możdżeń S.I., *Historia wychowania: 1918–1945*, Sandomierz 2006.
- Sadowska J., *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej: geneza, założenia i realizacja reformy Jędrzejewiczowskiej*, Białystok 2001.
- Sobczak J., *„Nowe Wychowanie” w polskiej pedagogice okresu Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Bydgoszcz 1998.
- Szymański L., *Władysław Przanowski i popularyzacja robót ręcznych w szkole*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1978, nr 2, s. 139.
- Wiłkomirska A., Fijałkowski A., *Jaki patriotyzm?*, Warszawa 2016.
- Winiarz A., *Edukacja obywatelska uczniów w II Rzeczypospolitej w świetle szkolnych programów nauczania. Uwagi wstępne*, [w:] *Niepodległość i Wychowanie. Z doświadczeń II Rzeczypospolitej*, red. W. Jamrózek, M. Pękowska, E. Kula, Kielce 2012, s. 56.
- Woźniak J., *Orły z Podkarpacia*, Rzeszów 1987.
- Zbierański C.M., *O narodzinach lotnictwa polskiego*, Nowy Jork 1958.

### Strony internetowe

Internetowa Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/mode-larstwo> [dostęp: 27.06.2024].

**Dr Magdalena Rzepka**, pedagog, historyk wychowania, asystent naukowo-dydaktyczny w Katedrze Pedagogiki Instytutu Nauk Socjologicznych i Pedagogiki Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, redaktor naczelna rocznika naukowego Muzeum Harcerstwa „Harcerstwo”, członek redakcji międzynarodowego czasopisma „History of Education Researcher”. Zainteresowania badawcze: historia oświaty i wychowania w XX w., wychowanie lotnicze, wychowanie harcerskie. Publikacje (wybór): współautorstwo edycji krytycznej źródła: I. Moszczeńska, *Wspomnienia i listy 1864–1914–1941*, wstęp i oprac. A. Fijałkowski, M. Rzepka, Warszawa 2022; *Udział nauczycieli w wychowaniu lotniczym w II Rzeczypospolitej*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2024, nr 3; *Protective Factors in the Educational Activities of the Polish Scouting and Guiding*

*Association in Light of Organizational Documents*, "Viae Educationis. Studies of Education and Didactics" 2024, nr 1; *Rola nauczyciela w wychowaniu moralnym w II Rzeczypospolitej na podstawie analizy treści „Przeglądu Pedagogicznego” (1918–1939)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2018, nr 4.

Data zgłoszenia tekstu: 30 czerwca 2024 r.

Data przyjęcia do druku: 16 grudnia 2024 r.